

Микола Козловець
Житомирський державний університет імені Івана Франка;
Валерій Федоренко
Житомирський інститут МАУП

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК ТВОРЕЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У статті йдеться про феномен Т. Шевченка як історичної особистості з унікальними творчими здобутками, завдяки яким він досяг позачасової співзвучності зі свідомими й несвідомими почуттями українців у всьому світі, а його життєвий шлях та творча спадщина стали засобом творення новочасного українського символічного світу, життєвого і в умовах глобалізації.

Постать Тараса Шевченка посідає унікальне місце в українській культурній та інтелектуальній історії. Образ Великого Кобзаря асоціюється не тільки з геніальним поетом та художником, а й з творцем української мрії, провідником української нації, збуджувачем національної свідомості. Геній Шевченка дав потужний імпульс перетворенню несформованого, багато в чому ще аморфного українського етносу в новочасну націю. Сакралізація й міфологізація Кобзаря, фактична "релігієзація" українцями Тараса Шевченка, незважаючи на її певний "примітивізм", стали ефективним засобом творення новочасного українського символічного світу, який виявився життєвим і в умовах глобалізації.

Спадщина Великого Кобзаря є невичерпною скарбницею з обсягу колективного досвіду української нації та засадничих джерел її духовності й культури, української державності. У багатоманітних практиках і життєписі Т. Шевченка відшукують не лише взірці класичної літератури, а й матеріал для ствердження політичних концепцій та теорій, творення національних міфів і світоглядних орієнтацій. Творчість Великого Кобзаря є вихідним пунктом і для нашої спроби осмислити феномен Тараса Шевченка в національній історії, його роль як творця сучасної української нації, в обстоюванні державної незалежності та духовності. Зазначимо, що радянською ідеологічною машиною на озброєння був узятий переважно соціальний аспект життя і творчості Т. Шевченка, тоді як національний замовчувався або свідомо спотворювався. Більше того, радянська ідеологія, починаючи з кінця 30-х рр. XX ст. і кінчаючи серединою 80-х, не сприймала взагалі деяких високопатріотичних творів поета. Сьогодні ж інтерпретації радянського шевченкознавства в його хрестоматійних варіантах звучать анахронізмом. Водночас у сприйнятті Т. Шевченка нині

спостерігаються й небезпечні аберації, що додає до вже відомих спотворень нові, демонструючи радше незнання поета, ніж аналітичне його засвоєння.

Життєвий шлях і творчий доробок Тараса Шевченка – знакове явище в українській культурі й соціогуманітаристиці другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. Складність, багатовимірність уявлень про Кобзаря, що побутують у сучасному шевченкознавстві, зумовлені неосяжним розмаїттям інтелектуальних запитів до його творчої спадщини та біографії, що творило строкату та суперечливу палітру візій, підходів та оцінок поета в історичній свідомості, політичній думці, публіцистиці. Кожна нова генерація дослідників по-новому переосмислює Тараса Шевченка як Поета, Філософа й Пророка, додаючи до його сутності щось суто своє, власне, набуте добою і особистим досвідом. Відтак образи Кобзаря набували сакральних, символічних, міфологічних, соціально-політичних, ідеологічних, культурних та інших рис.

В історії це унікальний випадок, коли поет став символом не лише боротьби за державну незалежність, а й символом України, захисту національної ідентичності, врешті-решт існування самої української ідеї. Саме національна ідея дала Тарасу Шевченку можливість стати національним пророком, розбудити український народ із вікової сплячки. "Досить було однієї людини, – писав про Великого Кобзаря Остап Вишня, – щоб урятувати цілий народ, цілу націю" [1, с. 9]. Критичний розум і пристрасна душа поета, його сарказм і милосердя, пророцтво й покута ніби розчинені в українському бутті на всіх етапах його становлення. Завдяки психологічним екзистенціальним обставинам долі Кобзаря, його генію, а також культурній готовності читачів до сприйняття, Т. Шевченко досяг унікальної, позачасової співзвучності зі свідомими і несвідомими почуттями українців у всьому світі.

ХІХ століття ввійшло в історію як "епоха національностей". На зміну феодально-династичному принципу в європейських країнах приходять ідея національної держави, національного самовизначення, що змінила обличчя Європи. Розвиток буржуазних відносин, насамперед в Англії та Франції, потужний наступ ідеології Просвітництва й зміна світогляду не залишали жодних шансів старим формам суспільного життя і духовній рутині. Руйнуються звичний уклад європейського життя, уявлення й кордони, змінюються геополітичні розклади. На історичну арену виходять великі спільноти людей, які у своїй діяльності спонукаються вже усвідомленими соціальними й національними інтересами. Не аристократія, не привілейовані прошарки, а саме народ, нація стають рушієм історичних процесів. У повітрі, за висловом Ш. Монтеск'є, витає "дух нації" [2, с. 6].

Водночас це була хоч й об'єктивно зумовлена, але драматична для України ситуація. Якщо в Європі в цей час відбувався процес творення

модерних націй, то Україна не змогла в нього повноцінно включитися, що й зумовило її трагічне історичне запізнення, наслідки якого впали на наступні покоління. Творчість та ідеї Й. Гердера і Й. Фіхте в Німеччині, Дж. Мадзіні й О. Мандзоні в Італії, Дж. Байрона і П. Шеллі в Англії, В. Гюго у Франції, Ш. Петефі в Угорщині, П. Шафарика у Чехії та А. Міцкевича у Польщі піднесли принцип національності (народності) в духовному житті, що був одним зі стимулів могутнього руху політичного й літературного романтизму. Реальні суспільні обставини зумовили своєрідне явище – обстоювання своїх національних інтересів народною мовою, мовою панівної нації. Політичний і літературний романтизм, який охопив усю Європу, в тому числі й слов'янські народи, озвався і в Україні – передусім як пробудження інтересу до народності та звернення до народної мови.

Це було своєрідною відповіддю не лише на європейські національні рухи ("весна народів"), загальноєвропейську хвилю звернення до народних основ, а й на фатальну зміну української політичної й культурної ситуації, зумовлену скасуванням Гетьманщини, ліквідацією Запорозької Січі, закріпаченням українського села, колонізацією півдня України та здійсненням курсу царизму на послаблення позицій корінного населення на власній землі, прокламуванням так званої "Новоросії", занепадом Києво-Могилянської академії й вичерпанням енергії української культури та ін. Державно впроваджувана російська імперська ідентичність стала загрозою для ідентичності української. За умов утрати залишків державності, деградації освіченої верстви, деактуалізації "високої" культурної спадщини основною ознакою української національної ідентичності стає народна мова.

В авторів до Т. Шевченка (П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко та ін.) народу (українського) як такого не було. Для означення неорганізованої маси, народу етнографічної України свідомими українцями вживались тоді слова: земляк, земляки, наші люди, а москалями – хохол, малорос. Навіть в І. Котляревського – це всього-навсього "народ насський", тобто просто люд, гурт, спільнота на певні обставини – не більше (хоч і тут є подвижники на кшталт Низа й Евріала). У Т. Шевченка вже є народ як українська цілісність, спадкоємець козащини, джерело волі й бунту, як провісник української держави, хоч у нього ще немає нації.

Саме національним й визвольним вихованням і перевихованням цієї розпорошеної етнографічної маси та боротьбою за створення української самостійної держави пройняті як громадська діяльність, так і всі твори Тараса Шевченка. Хоча в жодному зі своїх творів поет не вживав слова *українець*, але це не значить, що відсутність цього терміна свідчила про брак у нього національної свідомості. Для означення свідомого українця

Т. Шевченко мав інші рівнозначні слова: "козак", "козаки", "козацькі діти", "сини козацької України", за якими відкривалась героїчна історія України, визвольна боротьба українського козацтва з татарами, турками, поляками і Московією за незалежність і самостійність України, така національно-державна традиція, як гетьманщина, Січ Запорозька. Відтак "від самих початків Шевченкової творчості поет задав собі ясну справу, що Україна – окремий і вповні географічно, етнографічно, звичаєво і взагалі духовно самостійний край. У Шевченка тільки не було тих відповідних термінів для означення нарід і нація, якими ми тепер послуговуємось і їх розрізняємо",—зазначає професор Українського вільного університету Л. Білецький [3, с. 330].

Тарас Шевченко й уся свідомо інтелігенція, і навіть маса українського народу глибоко відчували відмінність між національним типом українця й росіянина, між Україною й Московщиною. Увесь уклад життя, побут, звички, культура, історична традиція демонстрували глибоку відмінність між ними. Що Україна має своє обличчя, відмінне від обличчя Росії, свою історію і культуру, поет послідовно переконував і російського, й українського читача. Наші народи хоч і близькі, але різні, кожен має зберігати свою "фізіономію", а зневага до традицій та мови свого народу, на думку Кобзаря,— ознака нікчемності та безтямності. Такий погляд він висловлював і в максимах етико-філософського характеру, і в етнографічних описах та історичних екскурсах, і в характеристиках персонажів, і в приватних листах, і в перейнятих ліричним настроєм пейзажах.

Пізнаючи історичне єство своєї нації, Т. Шевченко виходив насамперед із її первісних переказів, легенд, дум і пісень, бо він добре розумів: у цій народно-історичній пам'яті заховані первні народних змагань до свободи, розкривається внутрішнє життя, глибинність конструктивного колективного буття українців, що підносить національне самопізнання. В історичній тягlostі відкриваються потайні визвольні сили української національної історії, а найважливіше, що ті визвольні сили зосереджуються в одній постаті провідника і Кобзаря – співця нації. Тим і геніальний Тарас Шевченко, що його поезія впродовж усього подальшого розвою української спільноти стала дороговказом націє- і державотворення. Вона доходить до серця й душі кожного українця, оскільки промовляє ніби з предковичної глибини, підживлюючи наше родове, сакральне, дає відчуття українського буття взагалі.

Обдарований від природи і сприймаючи навколишній світ у широкій повноті його фарб, Тарас Шевченко своєю вразливою душею не міг не відгукнутися на мовлене і співане Слово свого народу, мав глибоку "внутрішню потребу **висловити** (ви-словити) своє відчуття України, стати її речником. І, впевнившись у силі свого Слова, він переймається вірою в те, що зможе ним пробудити в земляках пам'ять про давню славу своєї землі та

жагу здобувати їй нову славу. Так народжувалося відчуття своєї покликаності, своєї місії, яку Україна сприйме як місію апостола і пророка" [2, с. 9–10]. Українське питання Тарас Шевченко поставив у своїх творах так глибоко і так всеохоплююче, як ще ніхто до нього не ставив.

В українській культурі немає іншого митця – мислителя, який би демонстрував настільки тісне і сильне злиття власної долі з долею народу, як його демонструє Тарас Шевченко. За визначенням відомого дослідника його творчості І. Дзюби, "волею історії його (*Т. Шевченка – М. К., В. Ф.*) ототожнено з Україною, і разом з її буттям триває Шевченкове, вбираючи все в себе нові дні та новий досвід народу, озиваючись до нових болів і дум, стаючи до нових скрижалей долі, приймаючи на себе наші провини і злостиві рахунки недругів" [2, с. 11]. Втрата Шевченкового змісту Слова, за І. Дзюбою, веде до втрати Шевченка, а отже, і до втрати України. Невипадково вітчизняний дослідник В. Горський визначає творчість Т. Шевченка терміном "філософія трагедії". Ідеться не лише про переживання, осмислення власної трагічної долі, а й прийняття поетом на себе трагедії буття рідного народу, України, що утворює світ, навколо якого будується його світорозуміння.

Безумовно, духовному лідерству Тараса Шевченка сприяли й обставини страдницького шляху та біографії Кобзаря, і його винятковий літературний талант. Та ключем до загадки національного лідерства Т. Шевченка є його слова з вірша "Доля", написаного дорогою із заслання в Нижньому Новгороді: "*Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли; у нас нема / Зерна неправди за собою*" [2, с. 556]. Власну ж суспільну й творчу місію Кобзар вбачав у тому, аби йти, не збочуючи, за цим дороговказом і надихати на витривалість у доланні визвольного шляху тих, хто зважиться наслідувати поета. Національна ідея, як одна з визначальних, наскрізних у творчості Кобзаря, постійно живила його поетичну свідомість. Він мріяв про її втілення в демократичній народній республіці, боровся за неї своїм сильним Словом. Сам Т. Шевченко як митець і український народ як нація могли самоздійснитися передусім у рідному Слові, яке відроджує історичну пам'ять народу, та в духовних межах національного світу.

На всіх крутосхилах вітчизняної історії Художник за самовідчуттям, Поет за покликанням і Філософ за світоглядом, Тарас Шевченко був поруч. Вихід поетичної збірки Т. Шевченка "Кобзар" (1840), який водночас засвідчив драматизм і фатальність вторгнення поезії в його життя, став етапною подією у формуванні самосвідомості модерної української нації, спонукав кілька генерацій українців до національно-визвольних змагань, боротьби за свої права, обстоювання соціальної справедливості. Його "Кобзар", запалюючи зорю нашої національної волі й воскресіння, і рятував, і навчав, і скеровував. І коли здавалося, що

українська мова, культура, нація опинилися на краю загибелі, з новою силою звучало Слово поета.

У кожному Слові Великого Кобзаря пульсує якась думка, ідея, що піднімає національний дух уярмленого народу, кличе його до боротьби за свободу, за свої людські права. Володіння цим Словом претворює раба на протагоніста української історії. Саме про це магічні рядки: *"Возвеличу / Малих тих рабів німих! / Я на сторожі коло них / Поставлю слово"* [2, с. 574]. Шевченкове Слово – це слово національних змістів, здатне сублімувати суть ідентичності народу, культурні смисли його буття, поєднувати в нерозривну єдність минуле, теперішнє і майбутнє. Силою свого Духа і Слова Т. Шевченко, неначе могутній творець, удихнув життя в нашу, здавалося б, назавжди приспану націю. Невидима поки що країна тільки починає окреслюватися через Слово поета. Саме на Слово, на свої думи поет покладав особливі надії, які він "уповноважує" на місію воскресителя народного духу, національної пам'яті, мови, духовного пробудження української людини, бо його Слово, його думи наділені енергією націєтворення через розгортання духовної історії України.

Історична заслуга Т. Шевченка полягає в тому, що він розширив межі індивідуальної людської самосвідомості до масштабів буття загальнонаціонального. Уже першим твором – баладою "Причинна" – Кобзар явив проблему, яка, безперечно, і сьогодні хвилює людину: проблему її суспільної самотності. Це екзистенційне відчуття великого світу і людини в ньому – погранична ситуація, яка ставить людину перед вибором. Своїм твором поет наголошує: зазначену суспільну проблему одна людина розв'язати не зможе, тут потрібні спільні зусилля, такі зусилля, що дозволять у суспільстві позбутися відчуття відчуженості, і допомогти в цьому здатний лише соціум [1, с. 4].

Крізь призму творчості Шевченка як системи знаків, концептів, пересторог, пророцтв зримо проглядає майбутнє. Шевченків образ Кобзаря, як слушно зазначає О. Пахльовська, не був лише сублімацією конкретної постаті в українській історії – сліпого кобзаря, вчорашнього козака, що в епічних думках оповідав сюжети героїчної козацької боротьби. Це гомерівський образ сліпого співця-аеда, який викликає з небуття минуле, інтегруючи його в майбутній час. Але це також і образ старозавітного пророка, який стигматизує аморальність свого часу задля морального його перезаснування, задля катарсису, що відкриває нові обрії прийдешнього [4, с. 21].

У творах Т. Шевченка повною мірою присутня й проблематика критичного вивчення минулого, аби тільки довести, ствердити і пояснити майбутнє та перспективу. Так, у складній сюрреальній метафориці-містерії "Великий льох" Кобзар трактує непрочитане, неосмислене минуле як

пристановище привидів, що в кожную хвилину можуть вирватись на волю і унеможливити прихід майбутнього [2, с. 282–297].

Визначальною особливістю світогляду Т. Шевченка є протест проти уярмленого, за своєю суттю рабського становища українського народу. Одразу після першої поїздки в Україну (травень 1843 р. – лютий 1844 р.), переосмислюючи пережите в країні, побачену соціальну несправедливість і національний гніт, Тарас Шевченко напише свою знамениту сатиричну поему "Сон", якій згодом судилося відіграти таку трагічну роль у житті митця. Поет наче зазирнув у безодню зла і безнадії. Він ужаснувся, побачивши духовно спустошений край та свій уярмлений народ – у страшних злиднях і повному безправ'ї. Т. Шевченка найбільше вразило те, що нещодавно гордий, вільнолюбний козацький дух згас, що національні почуття ледве жевріють у народній свідомості. Свій гнів та обурення колоніальною політикою самодержавної Росії він "переводить" на мову сатири, іронії, гротеску, спрямовує гострі інвективи в саму серцевину імперської системи – в царя та його двору, з болем у душі, зі скорботою й жалем розмірковує над долею свого "неприятного краю".

Екзистенція України постає у Т. Шевченка як низка суперечностей. Її вада – цілковита дисгармонія, в якій немає щастя людини. Кобзар горює над долею України: *"Україно, Україно! / Ненько моя, ненько! / Як згадаю тебе, краю, / Заплаче серденько..."* [2, с. 59]. Поетове "серце плаче, ридає, кричить", його душа наповнена непогамовною тривогою за сплюндровану рідну землю і за знівечений стан духу й свідомості українського народу. Т. Шевченко уявою, начебто уві сні, підноситься над милим його серцю краєм і прощається з ним: *"Прощай, світе, прощай, земле, / Неприятний краю, / Мої муки, мої люті / В хмари заховаю. / А ти, моя Україно, / Безталанна вдова, / Я до тебе літатиму / З хмари на розмову"* [2, с. 238]. Із надхмарних висот поет бачить-переживає історичну долю свого народу, зворушено оглядає ще остаточно не сплюндровані островки рідної країни, які зеленіють, вмиваються "дрібною росою", сподівається, що ніхто їх до тла не зруйнує, бо вірить, що його дума, його біль долетять до Бога і він скаже: *"Чи довго ще на сім світі / Катам панувати??"* [2, с. 240].

Углибоко історіософському творі "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє" (1845) Т. Шевченко порушує найважливіші питання суспільного та національного життя українського народу, намагається осмислити долю України. Передусім, Кобзар звертається з гірким словом правди до своїх земляків-українців, які немовби "оглухли, не чують", в якому становищі знаходяться самі, їхня Батьківщина. Він гостро засуджує тих, хто продався чужинцям, знущається над рідним народом, "людей запрягають в тяжкі ярма". Закликає схаменутися цих "недолюдів", доки не пізно: *"...будьте люди, / Бо лихо вам буде"* [2, с. 317]. Основна думка "Посланія" – протест

проти кріпацтва, заклик до любові, до рідного краю й народу, до єдності. Якщо не схаменутися, то українському народові загрожує катастрофа. Украй необхідно звернути народові з того шляху, яким він іде, перестати запрягати людей в "тяжкі ярма, орати лихом та лихом засівати", бо: *"Настане суд... / І потече сторіками / Кров у синє море / Дітей ваших... і не буде / Кому помагати"* [2, с. 317].

Закликаючи осмислити українське буття, поет виступає проти непотрібної героїзації предків, апологетики гайдамаччини, за те, щоб тверезо поглянути на події минулі й сучасні. З гіркотою звучать слова Кобзаря: *"Я ридаю, як згадаю / Діла незабутні / Дідів наших. Тяжкі діла! / Якби їх забути, / Я оддав би веселого / Віку половину. / Отака-то наша слава, / Слава України"* [2, с. 321]. І все-таки Україна героїзується поетом, постійно зображується як форма ідеального існування ("Гайдамаки").

І поряд читаємо інші поетичні рядки Т. Шевченка, які засвідчують глибокий біль і переживання поета від заподіяних Україні кривд своїми ж, не чужими людьми, а "рідними" правителями, від гіркого визнання національного розбрату та охолодження національної душі: *"Доборолась Україна / До самого краю. / Гірше ляха свої діти / Її розпинають"* [2, с. 320]. Обоюючи поняття "народ", поет водночас суворо об'єктивний у ставленні до співвітчизників, земляків, нещадно критичний до них. Він безжальний не лише до зовнішнього ворога, а й до ворога, що причаївся в глибинах психіки його народу. Кобзар помічає і рабську вдачу, і суспільну апатію, і брак волі до боротьби, і недалекоглядність своїх співвітчизників. Тягар життєвих помилок, падінь і зрад лежить на кожному з них, як і на символічних постатях покриток.

Поет вкрай різко висловлюється про українських провідників-гетьманів: *"Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани, / Ясновельможнії гетьмани. / Чого ж ви чванитеся, ви! / Сини сердешної України! / Що добре ходите в ярмі, / Ще лучше, як батьки ходили. / Не чваньтесь, з вас деруть ремінь, / А з їх, бувало, й лій топили"* [2, с. 319]. Не раз цитовані ці рядки із твору "І мертвим, і живим, і ненародженим..." виходять далеко за межі конкретних інвектив: це насамперед жорстка школа сміливості у ставленні до своєї нації. Власне, в українській літературі саме з Т. Шевченка розпочинається критичне мислення й народжується концепція відповідальності інтелектуала.

Озираючись навколо, поет бачить безвідрадне видовище: *"Німії, подлії раби, / Підніжки царські, лакеї", "рід суєтний, проклятий"* [2, с. 554]. Кобзар звертає увагу й на те, що ми часто в своїй боротьбі поводитися нерозумно, до того ж ішли служити до сусідів-поневолювачів: *"Так от як кров свою лили / Батьки за Москву і Варшаву, / І вам, синам, передали / Свої кайдани, свою славу!"* [2, с. 320]. А запопадливе прислужництво або неусвідомлена допомога деспотичним правителям закриває перед спочилими шлях до раю.

Але Т. Шевченко не відкидає таких співвітчизників, не відвертається від них із самовпевненою гордовитістю. Він шукає перспективи визволення зі стану національного приниження в духовному очищенні, в гідному засвоєнні досвіду Голгофи. У світлі страждань і смерті Христа власні випробування поета й історична драма його народу набувають цілком нового сенсу.

Прочитуючи євангельські знаки страждання, поет усвідомлює їх як дороговкази у власній життєвій перспективі, вписаній у майбутнє українського народу. Це дозволяє йому з пророчою впевненістю застерігати від кровопролиття й насильства та шукати історичну альтернативу в жертовній любові та національній солідарності: *"Любіться, брати мої, / Україну любіте / І за неї, безталанну, / Господа моліте"* [2, с. 356]. Палка, жертовна, глибока та щира любов поета до вимріяної ним України особливо постає в рядках з поеми "Сон" ("Гори мої високі!.."): *"Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За нею душу погублю!"* [2, с. 381]. Пристрасно закликаючи любити Україну, поет гнівно дорікає тим, хто її зраджує: *"Схаменіться, недолуди, / Діти юродиві! / Подивіться на рай тихий, / На свою країну, / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну..."* [2, с. 316].

Водночас Кобзар застерігав українську спільноту від почуття меншовартості. Це надзвичайно шкідливе почуття, що призводить до повного винародовлення. Поет закликав: *"Не дай спати ходячому, / Серцем замирати / І гнилою колодою / По світу валятись. / А дай жити, серцем жити / І людей любити, / А коли ні... то проклинай / І світ запалити! / Страшно впасти у кайдани, / Умирати в неволі, / А ще гірше – спати, спати, / І спати на волі, / І заснути навек-віки, / І сліду не кинуть / Ніякого, однаково, / Чи жив, чи загинув!"* [2, с. 332].

Наша історія, як історія й інших поневолених народів, рясніла прикладами пристосовництва, запобігання перед панівними культурами. На цьому сумному тлі Т. Шевченко постає як свідчення творчого потенціалу українця, сильнішого за асиміляційні спонуки імперського режиму, вільного від комплексів меншовартості, втілених у відомому персонажі з поеми "Сон (У всякого своя доля)" – землячкові з циновими гудзиками. Українця, здатного заявити серед овіяних безнадією закаспійських степів: *"Караюсь, мучуся... але не каюсь!..."* [2, с. 387].

Мабуть, і сам Тарас Шевченко замислювався над тим, звідки і як він здобув волю до боротьби й почуття власної гідності, що не давало йому миритися з рабським становищем співвітчизників, земляків. У приспаному, але не знищеному почутті гідності, він шукає "ясну зорю", здатну вести наділений Божим образом людський рід. Серед цих роздумів складався образ Яреми Галайди – злидаря, в якого посеред орендаревих знущань "виросли крила" ("Гайдамаки") завдяки волі до свободи й щирому кохання. Знак надії на прихід власного Вашингтона ("Юродивий"), здатного очолити рух до

свободи, він убачає і в козакові, який зважився прилюдно дати ляпас негідникові-губернатору [2, с. 553–555].

Бачення нездолених Т. Шевченком може бути спроектовано й у вимірі сьогоденішнього світу. Українська критика часто зводить це питання до соціальної сюжетики "Катерини". Насправді ж Кобзар інтуїтивно відчув і зафіксував початок епохального процесу набуття суб'єктності з боку народу – як селян, так і робітників – у добу переходу від кріпосницького феодалізму до не менш жорсткої індустріалізації в добу капіталізму. Віками принижувана людина вперше ступила на кін культури як суб'єкт історії [8, с. 21].

Безперечна заслуга Т. Шевченка полягає і в тій непересічній ролі, яку відіграла його поезія в поширенні та прищепленні в усьому українському етнічному просторі єдиної назви "Україна" та етноніму "українець". У Кобзаря з'являється нове почуття Батьківщини, підтвердженням чого є знаковий рядок із листа: "А на Україну не поїду, ...там сама Малоросія". Цей рядок свідчить про цілком свідому його дихотомію між двома поняттями. Малоросія – хворий продукт імперського гніту, провінційна, примітивна і неморальна реальність, де нормою є зрада й підлість. "Пристосована", за Г. Грабовичем, особистість Т. Шевченка в його російських повістях, "Щоденнику" і значній частині епістолярного спадку цілком мирно уживалася з назвою "Малоросія", "непристосована" особистість його поетичних творів – не знала іншої назви, крім "Україна" ("Вкраїна") [11]. Омріяна нова "Україна", за Кобзарем, відбудеться, коли "заговорять і Дніпро, і гори", – постане через протест, протистояння та повстання. І поет про це попередив: *"Воскресну нині! Ради їх, / Людей закованих моїх..."* [2, с. 574].

У поетичній спадщині Т. Шевченка кореспондується й тема історії, яка розглядається ним насамперед в історичних поемах "Тарасова ніч", "Іван Підкова", "Гайдамаки", "Гамалія", а також історіософсько-політичних творах "Сон", "Юродивий", "Єретик" та ін. Історія, наголошує поет, завжди має бути уроком для нащадків і джерелом роздумів про вічність буття та його здатність до оновлювання. Поет витворив цілий пантеон національних героїв: Северин Наливайко, Іван Підкова, Петро Сагайдачний, Іван Мазепа, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Павло Полуботок та ін. Усіх їх єднає ідея боротьби за волю й незалежність України. Для поета свобода нації та державна незалежність – речі тотожні. Увібравши в себе національно-культурні ідеї попередніх епох, постаючи віддзеркаленням державницьких змагань у XIX столітті, спадщина Тараса Шевченка містить ті визначальні ідеї, що живлять сучасну державницьку традицію.

Перед Т. Шевченком стояло масштабне завдання – вказати шлях виведення свого народу з невольницької п'їтьми. Своїм життям і творчістю поет довів, що свобода – найбільший скарб людства: оновлене життя можливе тільки за межами рабства. Поет був свідомий того, що попередні

політичні союзи та об'єднання не принесли й не могли принести Україні визволення. Колоніальна залежність – як наслідок цих об'єднань – могла бути усунена лише через народну революцію і будівництво незалежної української держави. Лише позбувшись колоніальної залежності та здобувши державність, українці можуть утворити "сім'ю вольну, нову". У програмному документі Кирило-Мефодіївського братства "Книзі буття українського народу", добре відомому Т. Шевченкові, месіанське покликання України виводилося саме з болючого досвіду поневірян під владою чужинців, з національного приниження, що підносило націю до співстраждання Христові.

Професор Г. Грабович у своєму дослідженні "Поет як міфотворець" (1982) доводить, що в основі Шевченкового поетичного космосу лежить міф, міфологічний код, творцем, безпосередньо залученим до цього учасником і продуктом якого одночасно є сам автор. Шевченкова Україна існує в міфологічному (далеке минуле і майбутнє як втілення картини "золотого віку", нещодавнє минуле й сучасність як поле битви парадигматичних опозицій "суспільної структури" та "ідеальної спільності"), а не в історичному часі-континуумі [11].

Модель Шевченкового міфу є двоскладовою. Її нижчий рівень складається з низки конфліктів і ненормальних відносин, організованих навколо фундаментальної бінарної опозиції ідеальної спільності (люди, народ) та суспільної структури (влада, ієрархічна структура, держава та її інститути). Це стадія "лихоліття" в міфологічній динаміці України. Вищий, загальніший і, врешті, універсальніший рівень моделі складається з властивостей і потенційних можливостей чи ідеалів, які акумулюються в ідею утопічного звільнення – грядущого "золотого віку". Це звільнення і пов'язане з ним утвердження "золотого віку" поет пов'язує з тріумфом ідеальної спільноти людей і фактично запереченням суспільної структури, яка замінить сучасний стан буття з його фальшивим розумом і фальшивою мораллю. Поет здебільшого демонструє, що майбутня утопія неминуче здійсниться за допомогою надприродних сил, як "пасивна революція", хоча деякі вірші пророкують, що її встановлення супроводжуватиметься помстою і насильством. "Золотий вік", який ствердиться таким чином, Т. Шевченко сприймає не як світську чи політичну, а як міфологічну і сакральну будову. Вона означатиме тріумф не Розуму, а Істинної Мудрості. Відтак ця ідеальна спільність набирає універсальних масштабів, а ідеальний образ України зливається з образом ідеального людства [12, с. 11].

Важлива сторона цього звільнення і пов'язаного з ним утвердження "золотого віку" полягає в тому, що існуючий стан буття з його фальшивим розумом і фальшивою мораллю замінить тріумф ідеальної спільноти людей, як це ми бачимо у фінальних рядках вірша "І Архімед, і Галілей...", який є квінтесенцією міленаризму: "Буде бите / Царями сіяєє жито! / А люде

вироснуть. Умрутъ / Ще не зачатіє царята... / І на оновленій землі / Врага не буде супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі" [2, с. 629–630]. Зазначимо, що постулюючи лише ідеальну спільність, а не "позитивне ієрархічне суспільство", Шевченкова утопія мовою політичної ідеології дослідниками визначається як радикальний антидержавний популізм і навіть анархізм [12, с. 11].

Як "геніальний організатор свідомості свого народу" (Єжи Єнджеєвич), Тарас Шевченко посідає чільне місце в суспільній свідомості не лише українців, а й багатьох народів світу. Його поезія пробуджує в серцях, душах і свідомості людей, у їхніх словах і вчинках нескінченний рух до незалежності та свободи поневолених народів усього світу. Так, у поемі "Кавказ" поет, апелюючи до Бога як до союзника і благословителя праведної боротьби горців за волю, висловив співпереживаючий біль і співчуття народам Кавказу, свою солідарність, закликаючи їх боротися за свою свободу і вірити Божій "силі і духу живому": *"Борітеся – побороте, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!"* [2, с. 312].

Якщо, наприклад, О. Пушкін у поемі "Кавказский пленник" оспівав знищення кавказьких народів як законну "цивілізаторську" місію Росії, то для Т. Шевченка ця місія – лише вміння, як "тюрми муровати, кайдани кувати". Російський поет бачить Кавказ як "новий Парнас", але це чужий простір, це "пределы Азии", населені дикими "племенами"; для Кобзаря – це "свій" простір, оскільки він є продовженням українського страждання, це край, населений народами, чия гідність втілює боротьба за свободу. У вступі до поеми емблематичний образ Прометея, який височіє над горами, "засіяними горем, кровію политими", природно переходить в ототожнення страждання іншого народу – зі стражданням народу власного: *"Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля"* [2, с. 311]. Ця емпатія має глибокий філософський підтекст, оскільки протиставляє мілітарному пафосу насилля з боку імперії християнський етос милосердя. Якщо влада обоює імперію, то супроти цього бачення поет убачає сакральний зміст у бутті народу [4, с. 21].

Знаковими є й наступні Шевченкові рядки з поеми: *"Од молдаванина до фінна / На всіх языках все мовчить, / Бо благоденствує!"* [2, с. 313]. Від фінських снігів до кавказьких гір, від молдаванів до "казахського хлопчика, що дрімає біля грубки", всі, за Кобзарем, мають право на свободу і культурне самовираження. Критерієм є не походження чи релігія, а природне право людини на гідність і свободу. У цьому сенсі етичний простір батьківщини сягає далеко за її межі. І пережите в революційному Вільні піднесення під час польського Листопадового повстання 1830–1831 рр. гасло "За нашу і вашу свободу" Тарас Шевченко сприйняв як звернене й до нього.

Ідея руйнації імперій та автократичної влади, сформульована в часи тектонічного зрушення європейської історії,— це не лише ідея поетична, а

й геополітична, хоч і висловлена в типовому для романтизму месіанському ключі "христологічної історіографії", що була відповіддю на революційні потрясіння тогочасної Європи. У той час, коли французька революція зруйнувала основи монархічного ладу, майже всі слов'янські народи продовжували перебувати в тіні трьох імперій: Російської, Габсбурзької та Османської.

Тарас Шевченко мав великого сучасника – Адама Міцкевича, який і в своїй поезії, і в своїх історико-культурних текстах, і у своїй політичній діяльності письменника-емігранта присвятив себе ідеї повалення Російської імперії як уособлення антилюдського абсолютного Зла, антихристиянського утворення, покликаного зруйнувати християнський світ. Тому Польща Міцкевича постає як "Христос народів", як шляхетна жертва, що переживе свою смерть і воскресне, мов Спаситель, завдяки віднайденій "За нашу і вашу свободу".

Порівняно з візією А. Міцкевича Т. Шевченко йде навіть далі. Якщо польський поет говорив про спільне страждання від імперського насилля трьох спустошених народів – поляків, литовців та українців – у межах видимого йому простору польської державності в минулому, частиною якого донедавна були ці народи, і шлях визволення вбачав у моральному воскресінні в християнській Європі, то Т. Шевченко – поет поки що невидимої країни, яка тільки починає окреслюватися через його Слово. Тому "Ніч Бездержавности", за формулою Є. Маланюка, тодішнє небуття України, її видимий кінець перетворюється на поки що незримий для теперішнього Початок нового часу в біблійному вимірі. Шевченкова Україна – це найбільш багатостраждальна слов'янська країна [4, с. 21].

Засуджує Т. Шевченко й православ'я як політичну релігію. Російське православ'я, за поетом, — образа Богові. Не добираючи слів, у "Щоденниках" він пише, що російська церква – це "языческое капище", продукт візантійського цезаропапізму в синтезі з монголо-татарською традицією влади, тому ця церква не має моральної автономії, а отже, зраджує послання Христа. У найбільш концентрованому вигляді погляди Т. Шевченка висловлені в рядках поезії "Ликері": *"І візантійський Саваоф / Одуриць! Не одуриць Бог, / Карать і миловать не буде: / Ми не раби Його – ми люде!"* [2, с. 629]. Тут відверто протиставляється політична церква – духовній, старозавітний жорстокий бог імперії – милосердному Богові вічності, рабство людини в залежній від влади церкві – і свобода істинного християнина, чия віра стала результатом свідомого вистражданого вибору. Це відчуття виростає з глибинної української традиції, історично зануреної в полікультурний, поліконфесійний, полілінгвістичний контекст. На відміну від Росії, в Україні церква завжди мусила боротися за свою ідентичність. Вибір конфесії в XVI—XVII ст. був складним процесом, пошуком та рішенням. Церква була не інертним

інструментом у руках влади, а спільно з Академією та Військом, як писав Є. Маланюк, творила потужний національний синтез [9, с. 115–124].

Європі, яка ідентифікується насамперед із західним християнством, Росія протиставляє східне християнство як виклик і антитезу. Тому столиця імперії, перетворюючи рабство на єдину форму життя, відчужує між собою людей, розриває родинні зв'язки, множить насилля й аморальність. Але етика співжиття руйнується насамперед через рабський дух самих людей. Якби люди не корилися, протестували, то *"...не стояло б над Невою / Оцих осквернених палат! / Була б сестра, і був би брат! / А то... нема тепер нічого... / Ні Бога навіть, ні півбога"* [2, с. 638].

Зазначимо, що об'єктом критики поета є не тільки російська політична церква. Дістається і римській церкві: *"І на апостольським престолі / Чернець годований сидить"* [2, с. 257] ("Єретик"), і греко-католицькій, що особливо відчутно у вірші "Полякам" [2, с. 388].

Сучасним є Тарас Шевченко і своїм баченням проблем ідентичності слов'ян – проблем, що й на сьогодні залишаються частково не розв'язаними, а можливо, й нерозв'язними. Більше того, у цьому питанні маємо вкрай актуальну геополітичну візію. За часів Т. Шевченка панславізм був домінуючою ідеологією. Далекий від риторики та міфологічного мислення, поет болісно усвідомлює відсталість усього слов'янського світу, породжену рабством, ментальною обмеженістю, неподоланими комплексами. Усі без винятку слов'янські народи, крім російського, страждають під тиском нелюдських імперій. Відтак вони мусять об'єднатися для подолання цього історичного прокляття. Водночас Т. Шевченко нещадно критикує, за висловом польської дослідниці Марії Яніон, ірраціональну "несамовитість" слов'ян, риторичний патріотизм. Поет рішуче виступає проти єдності слов'ян на основі ідеології російського православ'я. Вказуючи на індивідуальність і неповторність слов'янських народів, Т. Шевченко зазначає, що єдність ("нерозділима і незмісима!") між цими народами можлива лише за єдиної умови – віднайденості свободи й відновленої справедливості [8, с. 21]. У поемі "Єретик" Кобзар стверджує, що лише ставши "єретиками", ці народи стануть і "братами".

Знаковою є відмінність бачення цієї єдності в Т. Шевченка й О. Пушкіна. Так, український поет ушлавлює великого чеського і словацького реформатора Павела Шафарика: *"Слава Тобі, Шафаріку, / Вовіки і віки! / Що звів єси в одно море / Слав'янській ріки!"* [2, с. 257]. Це ж питання в О. Пушкіна у вірші "Клеветникам России" містить зовсім інакший зміст: *"Славянские ль ручьи сольются в русском море? / Оно ль иссякнет? вот вопрос"* [12, с. 499]. Тобто джерелом регенерації слов'янських народів у Т. Шевченка є свобода і справедливість, а в пушкінській візії джерелом відродження Росії є самопожертва слов'янських народів, які мають втратити власне обличчя, добровільно

розчинившись у "російському морі". Зазначимо, що саме такий сценарій передбачає й сьогоднішня міфологема "русского мира".

Уся історія творення й розвитку Російської держави – це водночас історія переплавлення різних ідентичностей в одну – російсько-православну, російсько-імперську, російсько-радянську, російсько-євразійську. Для російської культури Іншість була (і є) іманентно ворожою субстанцією. У полеміці з цією моделлю розвивалася польська культура, яка від XVII ст., апогею сутички з Україною, до XXI-го пройшла стражденний шлях розуміння і прийняття Іншого, шлях, уособлений у геніальному мотто польського повстання 1830–1831 років: "*Za Waszą wolność a naszą*" ("За вашу і нашу свободу"). Тобто "наша" свобода без "вашої" неможлива. Це абсолютно нова і рятівна етика, більше того, етичний катарсис глибоко європейського народу – етика, звернена до українців і до інших сусідніх народів. Але особливо знакове ставлення – саме до України, адже півтора століття перед тим поляки вбачали в Україні руйнатора своєї держави, але тепер відкривають для себе "вину батьків", що втратили державу, відмовивши українцям у праві на ту саму "*złotą wolność*" ("золоту свободу"), вважаючи винятковим своє на неї право. Українці – це той Інший, через якого відбувається глибше розуміння польської ідентичності в XIX ст. і практично до наших днів. Втрата держави дала змогу зрозуміти спільність трагедії двох народів і по-новому відкрити братство між ними [4, с. 21].

Хоча в багатьох творах Т. Шевченка не бракує критичних описів "ляхів",— але цей образ контекстуалізований, історизований, прив'язаний до прокляття сутички між двома народами в XVII ст. Натомість у вірші "Полякам" ідеться про понадчасовий вимір дружби між українцями та поляками, єдність між якими здатна приглумити пекло протистояння і замінити це пекло "тихим раєм" солідарного співжиття в єдності християнської віри: "*І знову іменем Христовим / Ми оновим наш тихий рай*" [2, с. 388].

У контексті сьогодення доречним буде порівняння ставлення Кобзаря до Росії та Польщі. У часи Т. Шевченка Польська держава (точніше – Річ Посполита) як така перестала існувати. Та все ж пам'ять про неї існувала. Існувала також польська культура, з якою поет мав можливість ознайомитись, коли юнаком опинився у Вільно, яке в той час було полонізованим містом і де панувала польська мова. Тут він вивчив польську мову, читав в оригіналі польські книги, твори А. Міцкевича.

Ставлення молодого Т. Шевченка до Речі Посполитої і до польської аристократії знайшло відображення в поемі "Гайдамаки", в якій є чимало антипольських речей. Уже в "Інтродукції" твору Кобзар подає своє бачення історії Речі Посполитої. Мовляв, колись ця держава була могутньою: "*Мірялася з москалями, / З ордою, з султаном, / З німотою...*

Було колись... [2, с. 106]. Але це в минулому. Шляхта своєю сваволею довела державу до руїни, магнати ж "палять хати".

Відомим епізодом у поемі є сцена, де Гонти вбиває своїх дітей, які стали католиками, а отже, ополячилися [2, с. 154–156]. Це трактується як вияв вірності своїй вірі та своєму народові. Сцена настільки символічна, як і міфічна. Для Т. Шевченка цей вигаданий ним сюжет (у житті реальний Гонти не вбивав власних дітей) є шокове посилення українського трагізму, споріднене з старожитною античною думкою Долі – згадаймо Медею, яка вбиває своїх дітей як останній засіб протесту проти вселенської зради й підступництва. "Гайдамаки" Т. Шевченка геніальні саме цим своїм страшним трагізмом протесту проти різанини й ворожнечі, проти пролиття невинної (в іншому місці у поета – праведної!) крові й, отже, — геть той лад, який змушує людей до злочинства та несправедності. Антагоністами злочинства тут виступають воля й свобода, помста окупантам усіх мастей та ідея визволення України.

Зрозуміло, що у Т. Шевченка своя правда. Він – апологет гайдамаків, бо вони – люди з народу, близькі йому за поглядами і духом. Зрештою, він був онуком гайдамаки. Кобзар не міг не знати, що гайдамаки стали розмінною монетою в геополітичній грі імперської Росії, яка використала їх у боротьбі проти Речі Посполитої. Гайдамацький рух дав сильний імпульс для початку розпаду цієї держави. Пізніше Т. Шевченко намагався відійти від апологетики гайдамаччини, критичніше поглянути на неї. Так, у поемі "І мертвим, і живим, і ненародженим..." маємо зміну ставлення Шевченка до Польської держави: *"А чванитесь, що ми Польщу / Колись завалили!.. / Правда ваша: Польща впала, / Та й вас роздавила!"* [2, с. 320]. Хоча Кобзар і не почав сприймати Польщу як "свою" державу, однак у нього з'явилося розуміння, що колись поляки й українці знаходили спільну мову в межах одного державного організму. Боротьба ж українців проти Речі Посполитої призвела до її руйнації. У результаті цього були "роздавлені" й українці. Зрештою, цим скористалися росіяни. Хоча про це Т. Шевченко прямо не писав, але розумів.

Ці думки далі розвинуто у вірші "Полякам", який був написаний уже після арешту поета. Подібного дружнього послання до росіян у Кобзаря немає. У певному сенсі вірш "Полякам" – це програмний твір, адресований представникам народу, в якому Т. Шевченко бачив союзників українців. На початку твору поет малює ідилію співжиття між двома народами: *"Ще як були ми козаками, / А унії не чуть було, / Отам-то весело жилось! / Братались з вольними ляхами, / Пишались вольними степами, / В садах кохалися, цвіли, / Неначе лілії, дівчата"* [2, с. 388].

Однак цей "тихий рай", на думку Т. Шевченка, був знищений ксьондзами-католиками, які хотіли нав'язати українцям свою віру. Загалом можна погодитися з Кобзарем, що релігійний чинник став одним із найважливіших у розділенні поляків та українців. Також Кобзар натякає і

на чинник соціальний – зажерливість польських магнатів. Вірш завершується так: *"Отак-то, ляше, друже, брате! / Неситії ксьондзи, магнати / Нас порізнили, розвели, / А ми б і досі так жили. / Подай же руку козакові / І серце чистеє подай! / І знову іменем Христовим / Ми оновим наш тихий рай"* [2, с. 388].

Справді, в історично різні періоди відносини між Польщею й Україною складалися непросто, часто драматично. Часом поляки були винні перед українцями, а українці – перед поляками. Але в Польщі ніколи не бракувало інтелектуалів, політичних діячів, здатних простягти руку Україні. Інтуїтивно Т. Шевченко відчував, що саме поляки в майбутньому стануть нашими союзниками і нададуть нам допомогу. Здається, зараз настав цей час. Згадаймо: поляки першими визнали нашу незалежність; завжди сприяли нам у наших євроінтеграційних прагненнях і не перестають вірити в європейське майбутнє України; під час недавніх подій, коли Майдан повстав проти авторитарного режиму; вони найбільше допомагали демократичним силам України, а також сьогодні, коли Росія виразно демонструє щодо України агресивні дії, поляки роблять все від них залежне, щоб допомогти нашій державі. Позиція Польщі й поляків не йде в ніяке порівняння з позицією Росії, яку в нас дехто за інерцією ладний вважати "братньою державою". Чого варте це "братерство", показали останні події [6, с. 22].

Звісно, Т. Шевченко мав претензії до поляків, які *"ще день Україну катували"* [2, с. 129], принесли українським козакам чимало бід. Але не менше претензій поет мав до росіян. У їхньому середовищі він опинився, перебуваючи в Санкт-Петербурзі. Хоча Петербург як столиця імперії не був суто російським містом. То був конгломерат різних народів, де, до речі, українці займали далеко не останнє місце. Проте, очевидно, саме в Петербурзі в Т. Шевченка сформувалося негативне ставлення до Росії як імперії, де панувало насильство. Кобзар був знайомий з російською культурою, сприймав і поділяв деякі її цінності. Але він, наприклад, не сприймав поезію О. Пушкіна через її імперську заангажованість.

Шевченкове ставлення до всіх імператорів було однаковим: вони були ворогами України, замість того, щоб бути союзниками і захисниками. Але говорити про це вголос міг тільки поет, одержимий пророчим духом. І цей дух був майже у всіх його творах, особливо в творі "До Основ'яненка": *"Обідрана, сиротою / Понад Дніпром плаче; / Тяжко-важко сиротині, / А ніхто не бачить... / Тільки ворог, що сміється... / Смійся, лютий враже! / Та не дуже, бо все гине,— / Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чії ми діти"* [2, с. 92].

Як ненависник будь-яких імперій і взагалі деспотизму в усі часи, Т. Шевченко з безкомпромісною різкістю змітав з фасаду російської імперії святенницький імідж, цинічно використовуваний для приховування її невгамовних зазіхань на свободу народів. Не імперія має

право нищити народи, а народи мають не лише право, а й моральне зобов'язання знищити імперію. Своє несприйняття Російської імперії Т. Шевченко чи не найкраще висловив у поемі "Сон". Зазначений твір – це показ суті Російської імперії з її агресивним мілітаризмом, вірогідним чиновництвом, свавіллям влади, відсутністю свобод, фальшивим возвеличенням своїх правителів-царів. Початок твору в контексті нинішніх подій видається як пророцтво: *У всякого своя доля / І свій шлях широкий: / Той мурує, той руйнує, / Той неситим оком / За край світа зазирає, / Чи нема країни, / Щоб загарбать і з собою / Взять у домовину* [2, с. 236]. Здавалось, пройшло майже двісті років, а в Росії майже нічого не змінилось – лише набуло нових сучасних форм. Як ніколи актуально звучать слова з поемі "Єретик": *"Отак німота запалила / Велику хату. І сім'ю, / Сім'ю слав'ян роз'єдинила / І тихо, тихо упустила / Усобищ лютую змію"* [2, с. 255].

Т. Шевченко не просто засуджує імперію – він декретує її кінець, переконаний у його неминучості. Поет в образній формі доносить до нас думку: імперська влада, що тримається на насильстві, "мордобитті", може вмиль завалитися. Пророцтво цього "завалу" маємо в останніх рядках поеми-комедії. Герой опиняється в царських палатах, там він бачить "старшину пузату", яка косо поглядає на двері. Аж тут ці двері відчиняються і: *"Неначе з барлоги, / Медвідь виліз, ледве-ледве / Переносить ноги..."* [2, с. 249]. Отож "медвідь": *"Як крикне / На самих пузатих – / Всі пузаті до одного / В землю провалились! / Він вилупив баньки з лоба – / І все затрусилась, / Що осталося; мов скажений, / На менших гукає – / І ті в землю; він до дрібних – / І ті пропадають!"* [2, с. 249]. Його образ остаточного падіння імперії – жорстокий: *"Буде бите / Царями сіяєє жито! / А люде виростують. Умруть / Ще не зачатіє царята... / І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люди на землі"* [2, с. 629–630]. Можливо, це виглядає як містика. Але чи не є це передбаченням того, що ця імперія врешті-решт розвалиться, а наше перебування в ній нащадками сприйматиметься як страшний сон?

Гнівна Шевченкова пересторога сьогодні актуальна як ніколи – досвід предківщини підказує Пророкові, що ми напередодні нового постановня народного духу. І він – може для когось уже востаннє, – виголошує недолюдкам – окупантам України свій ультиматум: *"Стережіться ж, / Бо лихо вам буде, / Тяжке лихо!.. Дурить дітей / І брата сліпого, / Дурить себе, чужих людей, / Та не дурить Бога. / Бо в день радості над вами / Розпадеться кара. / І повіє огонь новий / З Холодного Яру* [2, с. 323–324].

Одним із методів поглинання Росією України царизм розглядав цілеспрямоване штучне "перемішування" українського населення з росіянами. Якщо для Росії ця "міжнаціональна мішанина" традиційна, то для українців є нагальною проблемою. Вона, як відомо, знайшла своє художнє

відображення у багатьох творах Т. Шевченка, зокрема в поемі "Катерина", яка сприймається як історико-алегоричний, історіософський твір, що відображає супротивництво України з Московією. Поет застерігає: *"Кохайтесь, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люди, / Роблять лихо з вами. / Москаль любить жартуючи, / Жартуючи кине; / Піде в свою Московщину, / А дівчина гине... / Якби сама, ще б нічого, / А то й стара мати, / Що привела на свій Божий, / Мусить погибати"* [2, с. 65].

Дослідники творчості Т. Шевченка вважають, що доля Катерини – це символ долі українського козацтва, а мати – то образ Вітчизни, України, який є традиційним в українській поезії. Для матері України союз із Московією – лихо, недоля і неволя. Через нього мати Україна "мусить погибати". Катерина ж, як і Україна, змушена спокутувати свої гріхи, бо кохання до москаля призвело до того, що *"Поки слава на все село / Недобрая стала"*, а сама вона *"...себе, свою долю / Там занастила"* [2, с. 66]. Причому, за Поетом, москаль тут не просто солдат чи офіцер, який спокусив Катерину, а росіянин, бо він із Московщини. І результат цього зв'язку-кохання – доля дитини – теж трагічний. Трагедія Катерини у Т. Шевченка – це трагедія всієї України.

Зазначимо, що пристрасне викриття Т. Шевченком імперії, російської деспотії не слід розглядати як випадки проти російського народу – в надії настроїти поета проти російського читача або того, хто не бачить вини царизму перед Україною. Патріот і український націоналіст, Т. Шевченко мав багато щирих друзів серед шляхетних росіян. На жаль, сьогодні, як і в минулому, шевченкофоби й українофоби, розуміючи націоналізм на суто обивательському рівні, головним нервом Шевченкової поезії оголошують саме ненависть до росіян, до всього російського і до Росії як історичного феномена. Фактично йдеться про елімінацію самої можливості відтворення імперії. Будь-яка політична й моральна реабілітація імперії матиме (і вже має) дуже серйозні наслідки. Кодом порозуміння між народами є критерій свободи, людські права та взаємна повага до національної ідентичності.

З болем говорить Т. Шевченко й про розвиток освіти і культури, який не відповідає потребам часу та інтересам України: *"Якби ви вчилися так, як треба, / То й мудрість би була своя"* [2, с. 317]. Він стверджує, що "куций німець узлуватий" нав'язує нам чужу культуру, диктує свою волю. Що той скаже, продиктує, з тим ми, українці, й згодні. Назве нас монголами – погоджуємося, чи "слав'янами" – теж згодні: *"Славних прадідів великих / Правнуки погані!"* [2, с. 318]. Тобто відсутня гордість, гідність, самостійність в судженнях, думках, поведінці тощо.

Виступаючи проти насаджування чужої мови, Т. Шевченко висміює й засуджує тих, хто цурається і не знає рідної української мови: *"...І всі мови / Слав'янського люду – / Всі знаєте. А своєї / Дас[т]ьбі... Колись будем / І по-своєму глаголать, / Як німець покаже... / По німецькому*

показу / І заговорили / Так, що й німець не второпа..." [2, с. 318]. Поет закликає пізнати свою мову й свою історію, пишатися ними, бо тільки на своїх власних основах, позиціях можна побудувати національну культуру і лише це може привести до об'єднання українського народу.

Актуальною сьогодні, у період міграційних процесів, коли підраховується навіть внесок емігрантів-українців у загальний валовий національний продукт, є тема буття людини поза межами Батьківщини. Доля людини на чужині, увесь комплекс почуттів, пов'язаних із розлукою з рідним краєм, прекрасно охарактеризовано в чотирьох тематично об'єднаних творах Т. Шевченка під назвою "Думи". Кобзар закликає: *"В Україну ідіть, діти, / В нашу Україну... / Там знайдете щире серце / І слово ласкаве, / Там знайдете щирю правду, / А ще, може, й славу..."* [2, с. 98].

Майбутнє українського народу Т. Шевченко пов'язував з його минулим. Слід знати своє походження, не позбуватися своєї історії. Треба, щоб минуле жило, постійно нагадувало про себе. У зв'язку з цим Кобзар закликає українців воскресити пам'ять про минуле, про його славу: *"Подивіться лишень добре, / Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од слова до слова, / Не минайте ані титли, / Ніжє тії коми, / Все розберіть... та й спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?..."* [2, с. 319]. "Кобзар" Т. Шевченка будив громадянське сумління не тільки сучасників поета. Його рядки так само звернені й до прийдешніх поколінь, намагаючись розбудити в них патріотичні почуття: *"Нема на світі України, / Немає другого Дніпра / А ви претесь на чужину / Шукати доброго добра, / Добра святого"* [2, с. 316].

На думку Т. Шевченка, потрібно насамперед позбутися соціальної несправедливості. "Розкуйтеся, братайтеся", — закликає Кобзар. Обов'язково треба плекати й розвивати любов до рідного краю й народу, яким би цей край не був: *"Полюбіте щирим серцем / Велику руїну"* [2, с. 316]. І лише тоді, говорить Т. Шевченко, коли українці виконають усі поетові бажання, коли обіймуть "найменшого брата", настануть для України кращі часи: *"І забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України, / І світ ясний, не вечірній / Тихо засіяє..."* [2, с. 321].

У творчості Т. Шевченка простежується й ідея, яку ще до цього часу ніхто не розкрив: ідея подвійності народної духовної сили, що в історіософічному підході українського народу прямує або до свободи його, або ж до свавільної руїни з власної волі, до неволі народу. У глибинах української національної душі поет чітко розрізняє дві протилежні сили: творчу, конструктивну й деструктивну, руйнуючу, котрі перебувають у постійній боротьбі. І яка з них переможе, такою й буде країна: або буде відроджена і "в добрі своїм спіти", або — занепад, руїна, розшматування ворогами. Поет рішуче виступав проти внутрішньої боротьби, бо вона виснажує наші сили, роз'єднує наш народ, веде до руйнації державності. Щоб запобігти такій боротьбі цих двох сил, Кобзар просить у Бога найважливіше — щоб він подав українському народові

єдність і братерську любов. Коли ж така єдність і любов, яку поет у Бога просить, постануть, то все зло, що випливає з нашого розбиття й незгоди, зникне. І день єдності й братської любови, себто день відродження українського народу у найкритичнішу хвилину життя української нації буде і днем державного воскресіння України" [3, с. 341].

У своїй вірі в воскресіння української правди й відродження України Т. Шевченко звертається в кінці свого життя до Бога як універсального, вселюдського втілення вищої справедливої сили. У тогочасній молитві він передбачає, що добро і зло у відродженні України можуть повстати знову. І з тієї внутрішньої боротьби конструктивних і деструктивних сил може розпочатись страшна боротьба, роз'єднання й занепад. Передбачаючи таку внутрішню катастрофу на порозі до повного відродження України, з якої може повторитись нова руїна української держави, поет просить Бога: *"Злоначинаючих спини, / У пута кутії не куй, / В склепи глибокі не муруй. / І доброзичлицим рукам / І покажи, і помози, / Святую силу ниспошли. / А чистим серцем? Коло їх / Постави ангели свої / І чистоту їх соблюди. / І всім нам вкупі на землі / Єдинодуміє подай / І братолюбіє пошли"* [2, с. 621].

Уявляючи розвиток власної історії як трагедію свого народу, Т. Шевченко в долі України передчував якусь подію, катастрофу, оте "врем'я люте", що має в житті народу статись: *"Погибнеш, згинеш, Україно, / Не стане й знаку на землі"* [2, с. 617]. І це трагедійно-розпачливе передчуття останнього акту трагедії тривожило поета, не давало спокою протягом всього його життя: *"Мені однаково, чи буду / Я жить в Україні, чи ні. / Чи хто згадає, чи забуде / Мене в снігу на чужині – / Однаковісінько мені. ... / Та не однаково мені, / Як Україну злії люде / Присплять, лукаві і в огні / Її окраденую, збудять... / Ох, не однаково мені"* [2, с. 357–358].

З цього вірша-елегії бачимо, що поет усім своїм єством передчував, що Україну "присплять лукаві і в огні її окраденую збудять", ограблять і духовно знищать. Ця очікувана національна катастрофа не давала Т. Шевченкові спокою. Поет своїм внутрішнім зором бачив, що серед його народу "ворушиться лихо", "люд нависний скаженіє": *"Кругом неправда і неволя, / Народ замучений мовчить"* [2, с. 257]. Цього зловіщого мовчання поет особливо боявся; у такий момент правда завмирає, керманічем народних рухів стає зло. Окрадений народ в огні прокидається і все перед собою нищить, як сліпа стихія, як небуття. Настане момент, коли в Україні: *"Розкуються незабаром / Заковані люде, / Настане суд, заговорять / І Дніпро, і гори! / І потече сторіками / Кров у синє море..."* [2, с. 317].

Зазначені віщування і прогнози межують із пророцтвами Кобзаря. Справді, беручи до уваги неволю України в недавньому минулому, ту страшну руїну і спустошення на всіх просторах соборної України,

оглядаючи той український люд, вивезений і розселений по просторах Сибіру, Соловків і взагалі Півночі, примусових робіт у концентраційних таборах і той, що залишився в Україні, "замучений",— зрозуміємо, як глибоко відчував Т. Шевченко й передбачав ту долю, що впала на його народ тепер. На цей страшний занепад, на цю катастрофу і скеровував поет свою віщу душу. Він передчував, що в майбутній історії України може запанувати не свобода, а сваволя, не правда, а зло в усім обсягові його деструктивних сил [3, с. 337].

Хоч український народ і залишився без проводу, Т. Шевченко беззастережно у нього вірив. Адже коли народ ще духовно не вмер, а тільки спить у неволі, то він обов'язково з часом прокинеться. І на це пробудження українського народу Великий Кобзар поклав усі свої надії і все робив для того, щоб її перелити і в душу народу. Поет вірив, що в житті українського народу настане якийсь неповторний акт, єдиний і ні з чим незрівняний, і він остаточно вирішить долю українського народу.

Оцю надію поета підтримував його вищий погляд на історію України як на поступове розкриття в ній волі Божої й абсолютного духа нації, що в покликаним народі живе і здійснює своє призначення не як невловимий фатум, а як Провидіння Боже. І в сенсі цієї віри у вище призначення України набирає тоді всіх прикмет релігійного визвольного руху й її історія, у якій Провидіння у певні часи було домінуючим [3, с. 339]. Це значить, що перед історичними діями на землі або безпосередньо після них відбувається ніби пролог історії на небі, що передріщає долю народу. Таким прологом на небі розпочинається містерія Т. Шевченка "Великий Лях": *"Бо так сказав Петрові Бог: / Тойді у Рай їх повпускаєш, / Як все москаль позабирає, / Як розкопа великий лях"* [2, с. 282].

Палка, жертовна, глибока та щира любов поета до вимріяної ним України запалила свідомість Шевченкового народу мрією про Україну і зробила її об'єктом загального прагнення на всьому українському етнічному просторі. Обставини страдницького життєвого шляху та біографії Т. Шевченка, і насамперед його поезія, стали визначальним чинником майже сакрального впливу Кобзаря на світове українство. У цьому сенсі Т. Шевченко "дійсно може вважатися творцем і батьком сучасної української нації та українського державницького проекту: омріяна ним колись його ідеальна Україна з часом матеріалізувалася зусиллями поколінь тих, хто цю мрію підхопив і на практиці реалізував наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Звісно, як і все, що відбувається в реальному житті,— не у формі абсолютного ідеалу, не придатного для цього" [12, с. 11]. Віра у світле майбутнє України, упевненість у незнищенності її духовного, людського потенціалу є невід'ємним пафосом "Кобзаря": *"І возвеличимо на диво / І розум наш, і наш язик... / Та й де той пан, що нам закаже / І думать так і говорить?"* [2, с. 574].

Шевченкові думки, рефлексії на тогочасні події, виглядають на диво сучасними. Особливо в контексті сьогоднішніх драматичних загострень. Великий Кобзар бачив вітчизняну історію стереоскопічно. І наслідки далекої історії (насамперед зрадництво еліт), і близької, уже радянської, 1920–1930-х років, які призвели до катастрофічного спустошення української людності, занепаду моралі, нищення самого патріотизму, інстинкту національного самозбереження. Щоб нація втратила свою життєздатність, необхідно дискредитувати опорні конструкції її національного самоусвідомлення. Бачив Поет й те, що маємо і до сьогодні. Перекладання на народ провини за бездарність політичних, ідеологічних і власне культурних верхів. І досі розігрується карта про поділ українців на "правильних" і "неправильних", на Схід і Захід, про "зрадництво" українців як їх заледве не питому рису, про "бандерівців", "фашистів", "націоналістів" – це все ще тоді було покладено в основу політики влади.

Водночас маємо багаті традиції вітчизняного мазохізму. Українці, на жаль, володіють приголомшливою здатністю розчаровуватися в самих собі, і причин для розчарування в нас доволі багато. Але ще більше в нас причин для того, щоб пишатися своєю країною. Необхідно, щоб кожен ніс у собі "символ віри" у свою націю. Необхідно вірити, мовлячи словами національного пророка, що: *"Минуть, / Уже потроху і минають / Дні беззаконія і зла"* [2, с. 617], що утвердиться правда-прощення, що наш народ досягне правди й справедливості "без сокири", що його заклик-благання: *"Обніміться ж, брати мої, / Молю вас, благаю!"* [2, с. 321] стане запорукою так необхідних для України громадянського миру і спокою. Головне, що повинна зробити нинішня влада,— це запустити "механізм успіху". Нація має об'єднатися в прагненні до успіху, як об'єдналися після Другої світової війни німці, японці, зумівши за десятиліття перетворити свої зруйновані країни на зразок світової економіки. Труднощі трансформаційного періоду оживили звичний для українців, які ледь не пишаються своїми століттями страждань та зрад, дух фаталізму. Українцям потрібно поставити в основу життєвої позиції власну гідність, а не образ жертви. Шлях до національного відродження й духовного піднесення українського народу, згідно з заповідями Великого Кобзаря,— чесна, наполеглива праця в ім'я України.

Сьогодні творчість Т. Шевченка органічно живе в етнонаціональному духовному просторі буття українського народу. Його ідеї, образи, герої, ціннісні установки, сама постать Тараса Шевченка – Поета, Пророка, Філософа – володіють потужним національно-смысловим потенціалом, служили й служать дороговказом українському народу на шляху національного відродження. "Кобзар" Т. Шевченка, що став книгою народу, є животворним вогнем, що випалює рабство і національну зраду, збайдужіння та яничарство, випромінює ідею нашої національної й культурної самобутності. Сила "його творчості,— то глибока містерія

національного буття України в її провіденціальному покликанні, у її великім ствердженні: **бути Україні вічно!**" [3, с. 319].

Тарас Шевченко не лише збагатив духовний потенціал людства, світ його ідей та почувань. Значення його поезії полягає і в тому, що вона дала українському народові "розуміння його долі, його потреб та завдань перед лицем майбутнього – з погляду загальнолюдської історії та боротьби, загальнолюдських завоювань розуму й духу, світового прогресу; з висоти найпередовіших ідеалів та уявлень свого часу" [2, с. 46]. Поезія Т. Шевченка з її прометеївським "вогненним словом" виходить за межі часу й історії та служить провідною зорею для всіх майбутніх поколінь українців. Подібно до біблійного Мойсея Кобзар залишив по собі найцінніший дар – заповіді українському народові, найголовніша з яких – заповідь сина-патріота: *"Свою Україну любіть, / Любіть її... Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть"* [2, с. 365].

Тарасу Шевченку належить винятково важлива роль у формуванні національної ідентичності українців та колективної етнонаціональної цілості. Постать Поета консолідує українську націю, світове українство. Його творчість, увібравши в себе глибини українського духу та високі ідеали гуманізму, є національною святинею, а присутність в українському духовному просторі не має часових обмежень.

Список використаних джерел та літератури

1. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко.— К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011.— 560 с.
2. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Тарас Григорович Шевченко / [упоряд. та комент. С. А. Гальченка; передм. І. М. Дзюби].— Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2013.— 960 с.
3. Білецький Л. Шевченко в його вболіванні за Україну / Леонід Білецький // "Русский мир" Кирила не для України : зб. наук. ст. / за ред. проф. А. Колодного.— К. : УАР, 2014.— С. 318–341.
4. Пахльовська О. Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття / Оксана Пахльовська // День.— 2013.— 24–25 травня.— С. 21.
5. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба.— К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008.— 700 с.
6. Кралюк П. Шевченко: ставлення до Росії та Польщі / Петро Кралюк // День.— 7–8 березня, 2014.— С. 22.
7. Сюдюков І. Вогонь під попелом / Ігор Сюдюков // День.— 7–8 вересня 2012.— С.11.
8. Пахльовська О. Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття / Оксана Пахльовська // День.— 2013.— 31 травня – 1 червня.— С. 21.
9. Маланюк Є. Книга спостережень. Фрагменти / Євген Маланюк.— К. : Атіка, 1995.— 238 с.
10. Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні / Іван Дзюба.— К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006.— 60 с.
11. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович / [пер. з англ. С. Д. Павличко].— К. : Критика, 1998.— 211 с.

12. Рєсєнт О. Пророцтво і покута Шевченка / Олександр Рєсєнт // День.— 18–19 квітня, 2014.— С.11.
13. Пушкин А. С. Клеветникам России / А. С. Пушкин // Сочинения в 3 т.— Т.1. : Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила : поэма.— М. : Худож. лит., 1985.— С. 499–500.

***Mikołaj Kozłowiec, Walerij Fedorenko. Taras Szewczenko jako twórca
współczesnego narodu ukraińskiego***

Artykuł został poświęcony fenomenowi T. Szewczenki jako postaci historycznej z unikalnymi twórczymi osiągnięciami. Poeta doszedł do pozaczasowego współbrzmienia ze świadomymi i nieświadomymi uczuciami Ukraińców na całym świecie, a jego droga życiowa wraz z twórczym dziedzictwem stały się zasobem tworzenia nowoczesnego symbolicznego i życiowego świata ukraińskiego także w warunkach globalizacji.

***Mykola Kozlovets, Valerii Fedorenko. Taras Shevchenko as a Creator of
Modern Ukrainian Nation***

The article is about the phenomenon of T. Shevchenko as a historical figure with the unique creative acquisitions. He achieved the timeless consonance with the conscious and unconscious feelings of Ukrainians all over the world. His way of life and the creative inheritance became the means of the modern symbolic and life Ukrainian world creation also in the globalization context.